

OLGA PŁASZCZEWSKA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0002-0814-2762

Literatura i partyzantka. O *Hubalczykach* Melchiora Wańkowicza i *Ścieżkę pajęczych gniazd* Italo Calvino

Streszczenie

Autorka zestawia dwa utwory wydane w 1947 roku: *Hubalczyków* Melchiora Wańkowicza i *Ścieżkę pajęczych gniazd* Italo Calvino. Omawia je w kontekstach literackich i historycznych, uwzględniając ponadto biografie autorów i okoliczności powstania dzieł. Oba teksty stanowiły odpowiedź na aktualne zapotrzebowanie czytelnicze i interpretowane były jako bezpośrednie świadectwa doświadczeń wojennych. Chociaż wywodzą się z tej samej tradycji epickiej, to reprezentują jednak inne gatunki literackie; różni je także sposób narracji, przedstawienia bohaterów, a także ostateczna wymowa moralna.

Słowa kluczowe

Melchior Wańkowicz, Italo Calvino, II wojna światowa, ruch oporu, walka partyzancka

Wymienionych w tytule utworów właściwie nie powinno się ze sobą porównywać. Po pierwsze dlatego, że jeden należy do obszaru literatury dokumentalnej, a jego bohater jest postacią rzeczywistą, drugi natomiast – mimo wyraźnych elementów autobiograficznych i podobieństwa bohaterów i wydarzeń do istniejących osób i faktów – do sfery fikcji. Pierwszy jest dziełem dojrzałego i znającego dobrze rzemiosło pisarskie autora¹, drugi – debiutem powieściowym dwudziestolatka. Pierwszy, choć w kraju znany jest jako odrębny tytuł (wydany w 1958 roku i wielokrotnie wznawiany², także jako część dyptyku *Dwie prawdy*), stanowi część większej całości (*Wrzesień żagwiący*), drugi to autonomiczne dzieło. Po wtóre, dlatego że każdy z nich dotyczy innych realiów: ruch oporu w Polsce okupowanej przez Niemców i Sowieców był zupełnie czymś innym niż we Włoszech; autor jednego wychował się w tradycji katolickiej, drugiego – z woli rodziców nie otrzymał edukacji religijnej.

Konteksty: Literatura

Oba utwory po raz pierwszy ukazały się w 1947 roku: *Wrzesień żagwiący*, którego część stanowią *Hubalczycy*, w emigracyjnym wydawnictwie Gryf w Londynie, *Il sentiero dei nidi di ragno* (*Ścieżka pajęczych gniazd*) – u Einaudiego w Turynie, gdzie studiował Calvino. Oba przyjęto z zainteresowaniem, należały do nurtu oczekiwanych wtedy³ refleksji na temat doświadczeń wojennych, takich jak konspiracyjnie opublikowane w 1943 roku *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego, wydane nakładem Oddziału Kultury i Prasy 2 Korpusu po raz pierwszy w 1944 roku i wznowione w 1945 roku *Wspomnienia starobielskie* Józefa Czapskiego, a także opublikowana w podziemiu, a wznowiona w Niemczech w 1945 roku *Polska karząca. W ogniu* Sławomira Dunin-Borkowskiego⁴, zaś w powojennych Włoszech – obfita „partyzancka” literatura pamiętnikarska⁵. Dla porządku warto przywołać kilka przykładów literackich. W latach 1945-1949, czyli z okresu poprzedzającego czas, gdy socrealizm stał się obowiązującą w Polsce doktryną twórczą, problematykę wojenną poruszają takie utwory, jak: *Czas niehumaniczny* Stefana Otwinowskiego (1945 rok), *Mantelupa. Wspomnienie* Tadeusza Kudlińskiego (jeden z wielu tekstów autobiograficznych z tego okresu) i opowiadania Wojciecha Żukrowskiego *Z kraju milczenia* z 1946 roku, wydana w 1947 roku powieść,

¹ Krytycy niejednokrotnie podkreślali, że jako ulubieniec publiczności Wańkowicz jest „jedynym w swoim rodzaju pisarzem popularnym [...], który nie jest płytki”, por. M. Sambor [właśc. M. Chmielowiec], *Uwagi o prozie beletrystycznej*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 1, red. T. Terlecki, Londyn 1964, s. 178.

² *Hubalczyków* wydano osobno w 1959, 1960, 1967 i 1970 roku, a w tomie *Dwie prawdy*, wraz z *Westerplatte*, w 1974, 1977 i 1981 roku. Por. A. Ziółkowska-Boehm, *Reportaże wojenne Wańkowicza*, [w:] M. Wańkowicz, *Strzępy epopei. Szpital w Cichiniczach. Wrzesień żagwiący. Po klęsce*, wstęp T.P. Rutkowski, posłowie A. Ziółkowska-Boehm, Warszawa 2009, s. 647.

³ „Świat był wówczas spragniony tematów wojennych” – stwierdzał Wańkowicz, zob. M. Wańkowicz, *Wrzesień żagwiący*, [w:] tegoż, *Strzępy epopei...*, s. 199.

⁴ Z. Markiewicz, *Literatura dokumentarna*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 2, red. T. Terlecki, Londyn 1965, s. 13.

⁵ Por. G. Falaschi, *La Resistenza armata nella narrativa italiana*, Torino 1976, s. 99.

najpierw w odcinkach: *Zaraz po wojnie* Jerzego Andrzejewskiego (przekształciła się z czasem w *Popiół i diament*) oraz adresowana do młodzieży *Wieża spadochronowa. Harcerze śląscy we wrześniu 1939 roku* Kazimierza Gołby, poruszający problem zdrady i kolaboracji *Wyrok na Franciszka Kłosa* Stanisława Rembecka, tom opowiadań Tadeusza Borowskiego *Pożegnanie z Marią*⁶, a także *Chłopiec z Salskich Stepów* Igora Newerly'ego z 1948 roku (osobne ogniwo nurtu stanowi wydana we Włoszech książka *Na nieludzkiej ziemi* Czapskiego z 1949 roku). Podkreślić trzeba, że powieść Calvino powstała, kiedy – jak trafnie zaznaczał Giovanni Falaschi – na literaturze włoskiej nie ciążył jeszcze niepisany obowiązek dostosowywania narracji do wzorców sowieckich (model socrealistyczny mocno propagowała Włoska Partia Komunistyczna dopiero po 1949 roku), toteż – jak inne utwory z lat 1944–1949 – *Il sentiero dei nidi di ragno* ma również walor „bepośredniego świadectwa”⁷, zwłaszcza w pierwszym wydaniu. W 1944 roku Curzio Malaparte opublikował wstrząsającą książkę *Kaputt* – reportaż z wojennej Europy. W tym czasie powstały także inne znaczące dla kultury włoskiej – choć nie zawsze wybitne pod względem artystycznym – dzieła prozą, poświęcone tematyce wojennej i ruchowi oporu, jak: *Uomini e no* Elio Vittoriniego i lagrowa *Racconto d'inverno* Oreste Del Buono (1945 rok), *Pane duro* Silvia Michelego i *Rancore* Stefano Terry (1946 rok), a w 1947 roku, oprócz *Ścieżki pajęczych gniazd* Calvino, także *Il compagno* Cesarego Pavese, *Il cielo è rosso* Giuseppe Berto, opowiadania ze zbioru *Dentro di me è nato l'uomo* Angela Del Boca, *La parte difficile* Oreste Del Buono, *Prologo alle tenebre* Carlo Bernariego; ponadto *Prima che il gallo canti* i *La casa in collina* Cesarego Pavese, *Agnese va a morire* Renaty Viganò oraz *L'uomo di Camporosso*, którego autorem jest Guido Seborga (1948 rok)⁸. Wzorcem literackim dla tych utworów była twórczość Ernesta Hemingwaya⁹. Jako dzieło osobne należałoby wymienić także *Skórę* (*La pelle*) Curzia Malapartego (1949 rok).

Przesłanie

Zarówno *Hubalczyki*, jak i *Ścieżka pajęczych gniazd* odczytywane były albo jako bezpośrednie świadectwa¹⁰ i komentarz do doświadczeń wojennych, albo jako obrazy idealizujące¹¹, „legenda jawnie konsolacyjna”¹². Dochodziło też do

⁶Na temat literatury tużpowojennej zob. K. Wyka, *Pogranicze powieści*, Kraków 2003.

⁷Tamże, s. 3.

⁸Por. A. Ponti, *Come leggere „Il sentiero dei nidi di ragno” di Italo Calvino*, Milano 1991, s. 17.

⁹Tamże, s. 17.

¹⁰Por. T.P. Rutkowski, *Wstęp*, [w:] M. Wańkowicz, *Strzępy epopei...*, s. 9 oraz I. Calvino, *Prefazione*, [w:] tegoż, *Il sentiero dei nidi di ragno con il racconto inedito Flirt prima di battersi*, a cura di M. Barengi, Milano 2020, s. 11.

¹¹Którego autor występuje jako „patriota, kronikarz narodowego bohaterstwa i walki”, zob. R. Matuszewski, *Wańkowiczowska „obrona Częstochowy”*, [w:] tegoż, *Doświadczenia i mity*, Warszawa 1964, s. 181.

¹²Por. M. Janion, *Legenda i antylegenda wojny*, [w:] tejże, *Płacz generała. Eseje o wojnie*, Warszawa 2007, s. 148–151; M. Kurzyna, *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*, Warszawa 1975, s. 157, a także M. Urbanowski, *Melchior Wańkowicz i doświadczenie wojny*, „Ruch Literacki” 2024, nr 5 [w druku].

kontaminacji tych perspektyw lub ich znacznych modyfikacji, zarówno u odbiorców, jak i nadawców. Zdaniem współczesnego wydawcy, we *Wrześniu żagwiącym* Wańkowicza czytelnik ma do czynienia z

zapisem wydarzeń pełnym emocji, często nieścisłym, zawierającym przekłamania i błędy, ale posiadającym walor autentyczności i bezpośredniości przekazu, niezatarty przez czas, dostęp do publikacji historycznych czy nacisk otoczenia,

niespójnym ze stanowiskiem ZWZ wobec Hubala¹³. Sam Wańkowicz w przedmowie do *Września żagwiącego* zaznaczał, że książka „była pisana z wysiłkiem największego pośpiechu, bez źródeł, z jedyną ambicją, aby wykazać polską wolę walki”, dodatkowo wyjaśniając, że nie jest to utwór poświęcony wojnie, lecz narracja „o polskiej duszy we wrześniu”¹⁴. Natomiast Italo Calvino w 1964 roku¹⁵, oceniając po latach swój utwór w kontekście rozważań na temat neorealizmu¹⁶, uznał *Ścieżkę pajęczych gniazd* za dzieło młodzieńcze, ze względu na okoliczności historyczne, w jakich powstało, nieobiektywne, pisane przede wszystkim z potrzeby „wyrażania” tego, co przeżyte, nie zaś w celach dokumentacyjnych¹⁷. Nie o obiektywizm w obu przypadkach zatem chodzi (a przecież Wańkowicz nie ukrywa wątpliwości co do podejmowanych przez Hubala decyzji, „nie jest jednoznacznie po jego stronie”¹⁸), ale o żywą relację, spojrzenie na zjawiska wymagające nie tyle racjonalnego wyjaśnienia, ile zapamiętania wraz z emocjami, jakie się w nie wpisały. Na marginesie warto wspomnieć, że obaj autorzy swoje dzieła przeredagowywali w późniejszych edycjach. Zwłaszcza w przypadku Italo Calvino wprowadzane zmiany nie miały wyłącznie charakteru redakcyjnego (ujednolicenia narra-

¹³ Por. T.P. Rutkowski, *Wstęp...*, s. 8–9.

¹⁴ M. Wańkowicz, *Wrzesień żagwiący...*, s. 199.

¹⁵ Przełom lat 50. i 60. to moment, kiedy w literaturze włoskiej następuje powrót do tematyki wojny i partyzantki, widzianych z perspektywy czasu i ocenianych także przez pryzmat aktualnej sytuacji politycznej. Ukazują się wtedy m.in. *La ciociara* (Rzymianka) Alberta Moravii, opowiadania i powieści Beppe Fenoglio *Un giorno di fuoco* (1963), *Una questione privata* (1963) i *Partigiano Johnny* (1968), dwa ostatnie wydane pośmiertnie, wcześniej zaś *La ragazza di Bube* Carla Cassolego (1960) z wątkiem partyzanckim na odległym planie, a także antyheroiczni *I piccoli maestri* Luigi Meneghello (1964). Por. A. Casadei, *La guerra*, Roma-Bari 1999, s. 65–68. W Polsce powrót do problematyki wojennej, konspiracyjnej i partyzanckiej przypada na czasy postalinowskie – nieheroiczne obrazy takiej walki, w których można by się dopatrzeć podobieństwa ze *Ścieżką pajęczych gniazd* Calvino (nota bene w polskim przekładzie debiutanta Władysława Minkiewicza wydaną dopiero w 1957 roku), znaleźć można w opowiadaniach Jana Józefa Szczepańskiego z tomu *Buty*; utwór tytułowy ukazał się jednak na łamach „Tygodnika Powszechnego” w 1947 roku i wywołał negatywne reakcje czytelników, por. A. Niewdana, *Jan Józef Szczepański. Listy od czytelników*, „Art Papier” 2020, nr 406, <https://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=405&artykul=8168> [dostęp: 22.02.2025]. W 1957 roku opublikowano *Kolumbów. Rocznik 20* Romana Bratnego. W Paryżu wyszła wtedy faktograficzna *Kontra* Józefa Mackiewicza.

¹⁶ Por. E. Mondello, *Sentiero dei nidi di ragno* (II), [w:] *Letteratura italiana. Dizionario delle Opere*, vol. 2: M–Z, red. G. Inglese, A. Asor Rosa, A.M. Farcito, G. Girardello, Torino 2006, s. 498.

¹⁷ „[...] la carica esplosiva di libertà che animava il giovane scrittore non era tanto nella sua volontà di documentare o informare, quanto in quella di esprimere” [ładunek wybuchowy wolności, który ożywił młodego pisarza, tkwił nie tyle w jego woli dokumentowania czy informowania, ile wyrażania], I. Calvino, *Prefazione...*, s. 6. Tłumaczenia mojego autorstwa umieszczono w nawiasach kwadratowych; tłumaczenia Władysława Minkiewicza zapisano w cudzysłowie.

¹⁸ Por. M. Kurzyńska, *O Melchiorze Wańkowiczu...*, s. 159.

cji poprzez usunięcie fragmentów niewpisujących się w kontekst opowieści¹⁹), ale modyfikowały przekaz: w dwóch kolejnych wydaniach *Ścieżki pajęczych gniazd* u Einaudiego (1954 i 1964 rok) stopniowemu złagodzeniu ulegały obrazy przemocy i seksu, zmniejszała się ilość wątków antyfeministycznych i obniżał poziom charakterystycznego dla pierwszej wersji mizoginizmu²⁰. Zmieniały się też charakterystyki części bohaterów²¹.

Konteksty: Historia

Z perspektywy historii *Hubalczycy* i *Ścieżka pajęczych gniazd* to utwory do siebie nieprzystające, przede wszystkim ze względu na rangę opisywanych wydarzeń. Warto spojrzeć na ich ramy czasowe. W Polsce fenomen ruchu oporu, także w jego odmianie zbrojnej, obejmuje okres od jesieni 1939 roku (bo „organizowanie podziemnego wojska i władz politycznych” rozpoczęło się jeszcze w czasie kampanii wrześniowej²²) aż do zakończenia II wojny światowej (maj 1945), a nawet do 1953 roku, kiedy w Polsce nie było już znaczących zorganizowanych oddziałów podziemia²³, również antykomunistycznego (które działało od stycznia 1944 roku)²⁴. Zatem jest to co najmniej pięć lat. We Włoszech natomiast *la Resistenza*, ruch oporu – wbrew powszechnemu mniemaniu nieograniczony tylko do „czerwonej” partyzantki – trwał dwadzieścia miesięcy (od września 1943 do kwietnia 1945)²⁵. Jego funkcjonowanie nie było powiązane z działalnością państwa podziemnego²⁶ jak w Polsce (taki organizm w Italii nie zaistniał), lecz z powołaniem przez króla Wiktora Emanuela III na stanowisko premiera generała Pietra Badoglio (po zdymisjonowaniu Mussoliniego, który przy wsparciu Niemiec stworzył w odpowiedzi alternatywne, marionetkowe wobec III Rzeszy państwo, znane jako Republika Salò), niebawem zastąpionego przez Ivanoe Bonomio²⁷.

¹⁹ Por. E. Mondello, *Sentiero...*, s. 498.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże. W latach 80. Calvino tłumaczył studentom w Pesaro, że powieść przeredagował, dochodząc do wniosku, iż ten młodzieńczy utwór ma charakter neurotyczny i że jako dojrzały twórca nie mógł się z nim w pełni utożsamić, mimo że brutalność i epatowanie złem przypisane były postaciom fikcyjnym, nie zaś nadawcy. Por. M. Barenghi, B. Falcetto, *Note e notizie sui testi. Il sentiero dei nidi di ragno*, [w:] I. Calvino, *Romanzi e racconti*, vol. 1, a cura di C. Milanini, prefazione di J. Starobinski, Milano 2001, s. 1247–1248.

²² Por. W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–1915*, Warszawa 2017, s. 115.

²³ Na temat sytuacji po konferencji w Jałcie (4–11 lutego 1945 roku) zob. tamże, s. 165–168, 181, 200–201.

²⁴ Ostatni z żołnierzy tego podziemia, Józef Franczak ps. „Lalek”, zginął 18 lat po zakończeniu wojny, 21 października 1963 roku.

²⁵ Por. M. Balzano, *Resistenza*, [w:] tegoż, *Le parole sono importanti. Dove nascono e cosa raccontano*, Torino 2019, s. 79, a także: A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, s. 549–551.

²⁶ We wprowadzeniu do opracowania historycznego poświęconego podziemnej Polsce Stefan Korboński podkreślał, że był to organizm „z własnym rządem, parlamentem i sądownictwem, którego zbrojnym ramieniem była Armia Krajowa”. Zob. S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po Podziemiu z lat 1939–1945*, Paryż 1975, s. 7.

²⁷ Por. A. Gierowski, *Historia Włoch...*, s. 545–549 i nn.

Gdy 8 września 1943 roku Badoglio ogłosił zawarty przez Królestwo Włoch z państwami sprzymierzonymi rozejm, ci spośród Włochów, którzy – powodowani tradycyjną, jeszcze z czasów zjednoczenia, niechęcią wobec Niemiec – zaakceptowali legalność rządu Badoglio, za słuszne uznali również sugestie, by włączyć się do walki przeciwko nazistowskiej Rzeszy (i Republice Salò)²⁸. Zdaniem historyków, Półwysep Apeniński ogarnęły wówczas trzy równocześnie toczące się wojny: domowa (ze względu na konflikt między zwolennikami króla a stronnikami Mussoliniego), narodowowyzwoleńcza (przeciwko zewnętrznym najeźdźcom, za których uchodzili zarówno Niemcy, jak alianci) oraz klas²⁹ (czyli o ustrój państwa, które prędzej czy później musiało określić się jako monarchia lub republika). „La »lotta per l'indipendenza nazionale« veniva perciò ricongiunta alla lotta di classe contro l'alta borghesia indigena in quanto asservita e alleata all'imperialismo straniero”, stwierdzał Claudio Pavone³⁰. Jak wskazują inni badacze, niewielki procent uczestników włoskiego ruchu oporu miał doświadczenia udziału we wcześniejszej opozycji³¹, większość oddziałów partyzanckich zasilili ludzie powodowani najrozmaitszymi bodźcami: „dal caso, dall'interesse, dalla frustrazione, dall'incoscienza e ovviamente dall'odio” [przypadkiem, interesami, frustracją, głupotą i oczywiście, nienawiścią]³², wylicza, jakby wyciągając wnioski ze *Ścieżki pajęczych gniazd*, Marco Balzano. Na przypadkowość wielu decyzji o wstąpieniu do oddziałów konspiracyjnych zwraca też uwagę Alfredo Canavero, podkreślając rolę okoliczności zewnętrznych, w tym sytuacji na danym terenie, z jakich wynikało włączenie się poszczególnych osób do konkretnej grupy bojowników³³.

Autorzy

Urodzony w 1923 roku Calvino, znalazłszy się jako liguryjski student w kręgach oddziaływania PCI (Włoskiej Partii Komunistycznej), pod pseudonimem „Santiago” (od miejsca urodzenia na Kubie) w czerwcu 1944 roku wstąpił w szeregi 16 oddziału IX Brygady Garibaldi (czyli komunistów)³⁴. Po rozbiciu jed-

²⁸ Por. A. Canavero, *I cattolici e la Resistenza*, [w:] *Ribelli per amore. I cattolici e la Resistenza*, a cura di E. Preziosi, Soveria Mannelli 2007, s. 44.

²⁹ Por. S.G. Pugliese, *Introduction*, [w:] C. Pavone, *A Civil War. A History of Italian Resistance*, London-New York 2014, s. XI.

³⁰ „Walkę o niepodległość narodową” łączono zatem z walką klas przeciwko rodzimym elitom mieszczańskim jako podporządkowanym i sprzymierzonym z obcym imperializmem], C. Pavone, *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino 2011, loc. 6434.

³¹ Zbrojny ruch oporu zasilili przede wszystkim weterani wojny hiszpańskiej, por. P. Gallo, *For Love and Country. The Italian Resistance*, University Press of America, Lanham-New York-Oxford 2003, s. 2–3.

³² Por. M. Balzano, *Resistenza...*, s. 79.

³³ Por. A. Canavero, *I cattolici e la Resistenza...*, s. 44.

³⁴ *Brigate Garibaldi* były to formacje partyzanckie organizowane przez Komunistyczną Partię Włoch w latach 1943–1945, złożone nie tylko z (najliczniejszych) komunistów, w tym bojowników z wojny hiszpańskiej, ale również przedstawiciele innych stronnictw politycznych i ideowych (z lewicy: socjalistów, członków centrolewicowej Partito d'Azione; z prawej strony sceny politycznej – chrześcijańskich demokratów oraz niezrzeszonych katolików), powodowanych potrzebą walki w obronie Włoch. Por. A. Gierowski, *Historia Włoch...*, s. 550; zob. też: D. Cassini, S. Clarke Loiacco

nostki i kilku tygodniach spędzonych w majątku rodzinnym, wraz z bratem Florianem zaciągnął się do oddziału partyzantów-garibaldczyków „błękitnych” (związanych z rządem Badoglio i Królestwem Włoch), który – po dwóch starciach z Niemcami w okolicach San Remo – rozwiązał się 20 września³⁵. Bracia włączyli się do kolejnego oddziału „garibaldczyków”, w którym działali od listopada do grudnia 1944 roku (w tym czasie Niemcy aresztowali rodziców Calvino³⁶), Italo trafił do więzienia, skąd zbiegł znów w posiadłości rodzinne, by w lutym 1945 roku wraz z Florianem dołączyć do II brygady szturmowej „garibaldczyków”, w której walczył do kwietnia 1945 roku, uczestnicząc w wielu bitwach i potyczkach³⁷. Jego doświadczenia wojenne obejmują zatem kilka miesięcy walki partyzanckiej (co w gruncie rzeczy odpowiada 9-miesięcznej działalności Oddziału Wydzielonego Wojska Polskiego majora Henryka Dobrzańskiego).

Melchior Wańkowicz – znacznie od Calvino starszy – nie był partyzantem podczas drugiej wojny światowej, ale od wczesnej młodości działał w konspiracji (uczestniczył w strajkach szkolnych, był członkiem konspiracyjnego „Petu”, w 1911 roku spędził trzy miesiące w areszcie za działalność „wywrotową”)³⁸. Również z regularnym wojskiem miał do czynienia dłużej: w 1917 roku zaciągnął się ochotniczo do I Korpusu Polskiego w Rosji generała Józefa Dowbora-Muśnickiego, w lutym 1918 roku uczestniczył w walkach z bolszewikami o Mińsk³⁹. Po zawarciu w maju 1918 roku przez dowództwo Korpusu porozumienia z Niemcami, wziął udział w buncie młodszych oficerów przeciwko nakaznemu rozbrojeniu jednostki, domagając się walki z Niemcami (sąd wojskowy uniewinnił go od zarzutów)⁴⁰. Po odzyskaniu niepodległości działał w Towarzystwie Straży Kresowej, a w 1920 roku – jako członek Związku Strzeleckiego – uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej i został za udział w niej odznaczony Krzyżem Walecznych⁴¹. Jako rezerwista otrzymał we wrześniu 1939 roku przydział do Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej gen. Stefana Roweckiego, jednak nie zdołał do niej dotrzeć. Przedarłszy się (pod sowieckim ostrzałem) przez granicę polsko-rumuńską na Dniestrze, z podporządkowanej Niemcom Rumunii dostał

no, *Il partigiano Santiago*, Saluzzo 2023, s. 38-39; D. Scarpa, *Calvino, Italo*, [w:] *Dizionario biografico degli Italiani* (2013), [https://www.treccani.it/enciclopedia/italo-calvino_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/italo-calvino_(Dizionario-Biografico)/) [dostęp: 7.12.2024].

³⁵ Por. D. Scarpa, *Calvino, Italo*...

³⁶ Było to znaczące doświadczenie w życiu Calvino, którego najwyraźniejsze ślady pozostały w opowiadaniu autobiograficznym *La stessa cosa del sangue* z 1945 roku, wydanym cztery lata później w zbiorze *Ultimo viene il corvo*, pominiętym w kolejnych edycjach tego tomu, por. D. Cassini, S. Clarke Loiacono, *Il partigiano Santiago*, s. 39–40, 107–112.

³⁷ Tamże, s. 40-42; D. Scarpa, *Calvino, Italo*...; A. Ponti, *Come leggere „Il sentiero dei nidi di ragno”*..., s. 7–8; M. Barenghi, B. Falchetto, *Cronologia*, [w:] I. Calvino, *Romanzi e racconti*..., s. LXVII–LXIX.

³⁸ M. Kurzyńska, *O Melchiorze Wańkowiczu*..., s. 37–47.

³⁹ Tamże, s. 61–64.

⁴⁰ Tamże, s. 64–66.

⁴¹ Tamże, s. 66–68. Na temat ówczesnej działalności militarnej i publicystycznej Wańkowicza zob. J. Gierowska-Kałuża, *Miedzy idea a kariera. Melchior Wańkowicz w latach 1918–1920*, [w:] *Wańkowicz. Nie tylko reporter*, red. O. Płaszczewska, M. Urbanowski, Kraków [w druku].

się dzięki pomocy rządu brytyjskiego w 1941 roku na Cypr, skąd po 9-miesięcznym pobycie został ewakuowany do Palestyny⁴². Stamtąd, dzięki pomocy Jerzego Giedroycia, wraz z armią gen. Władysława Andersa przewędrował – jako korespondent wojenny – cały szlak bojowy II Korpusu Polskiego, biorąc także udział w bitwie o Monte Cassino, którą później przedstawił w jednym z najsłynniejszych swoich reportaży.

Fikcja i legenda

Oba wydane w 1947 roku utwory stanowią odpowiedź zarówno na czytelnicze zapotrzebowanie na „książki wojenne”, jak i na wewnętrzny impuls „dania świadectwa” o własnym lub czyimś życiu – zasługującym na literackie dopełnienie, które nadaje jednostkowej historii wymiar uniwersalny⁴³. Dotyczą walki partyzanckiej, a więc zbrojnego opowiedzenia się po jednej ze stron konfliktu i przyjęcia wszelkich konsekwencji takiego czynu, w tym nawet rozstrzelania⁴⁴ (lub odwetowej pacyfikacji sojuszników), przy czym w każdym przypadku ma ona zupełnie inny charakter.

Wańkowicz w rozdziale *Wrzesnia żagwiącego* poświęconego *Hubalczykom* przedstawił historię (a raczej zapisał legendę) oddziału regularnego wojska, który zszedł do podziemia, przeistaczając się na Kielecczyźnie w strukturę partyzancką, trwającą aż do śmierci jej założyciela i przywódcy, majora Henryka Dobrzańskiego, ps. Hubal⁴⁵. Gatunkowo tekst stanowi relacyjną odmianę reportażu⁴⁶ (opartego nie na bezpośrednim udziale w wydarzeniach, lecz spisane go z opowieści świadka). Występujące w utworze postaci to autentyczni ludzie, którzy – jak ze zrozumieniem zaznaczał Kurzyna – zrozpaczeni klęską Polski w 1939 roku, uznawszy, że „nie mają innego wyjścia niż dalszy bój”, nie przerwali działań wojskowych i prowadzili „pierwszą polską partyzantkę w drugiej wojnie światowej, podjęli [walkę] w imię niewyrachowanej miłości ojczyzny”⁴⁷. Wobec tych walczących pisarz wypełnia obowiązek kronikarsko-laudacyjny⁴⁸, tworząc lub potwierdzając legendę oddziału majora Dobrzańskiego.

Tymczasem *Ścieżka pajęczych gniazd* sytuuje się w przestrzeni beletrystyki. Calvino, wyszedłszy z założenia, że „ogni volta che si è stati testimoni o attori d'un'epoca storica ci si sente presi da una responsabilità speciale...” [bycie świadkiem lub uczestnikiem dziejów budzi poczucie szczególnej odpowiedzialności...] ⁴⁹ i działając na skutek wpisanego w powołanie pisarza „przymusu narracyjnego”,

⁴² M. Kurzyna, *O Melchiorze Wańkowiczu...*, s. 153–154.

⁴³ I. Origo, *Biography. True and False*, [w:] tejże, *Need to Testify. Portraits of Lauro de Bosis, Ruth Draper, Gaetano Salvemini, Ignazio Silone and an Essay on Biography*, foreword by T. Morgan, New York 2001, s. 48.

⁴⁴ Por. M. Balzano, *Resistenza...*, s. 79.

⁴⁵ Zob. A. Chwalba, *Polska krwawi, Polska walczy. Jak żyło się pod okupacją 1939–1945*, Kraków 2024, s. 63–64.

⁴⁶ Por. Z. Markiewicz, *Literatura dokumentarna...*, s. 13.

⁴⁷ M. Kurzyna, *O Melchiorze Wańkowiczu...*, s. 157.

⁴⁸ Tamże, s. 157.

⁴⁹ I. Calvino, *Prefazione...*, s. 11.

dokonuje w tym utworze literackiej transpozycji własnych przeżyć związanych z ruchem oporu. Jednak postaciom fikcyjnym nadaje psychologiczne rysy rzeczywistych osób. Powieściowy komendant Ferriera przypomina więc uczestnika wojny hiszpańskiej, Giuseppe Vittorio Guglielmo, zwanego „Vittò” (1916–2002), a racjonalny student medycyny Kim to rówieśnik pisarza, komisarz polityczny jednostki, Ivar Oddone pseudonim „Kimi” (1923–2011), po wojnie pionier nowoczesnej medycyny pracy⁵⁰. Obaj byli towarzyszami Calvino z II brygady szturmowej im. Felicego Cascionego⁵¹. *Ścieżka pajęczych gniazd* wyrasta z bezpośrednich doświadczeń młodego autora⁵², który schemat przygodowego opowiadania wykorzystywał jako punkt wyjścia epopei (opatrzonej epitetem „collectiva”, lecz zawierającej niemal bezpośrednio aluzje do klasyki gatunku⁵³), gdzie znalazły się, jak wyznawał w 1964 roku:

una folla di voci e volti (deformavo i volti, straziavo le persone come sempre fa chi scrive, per cui la realtà diventa creta, strumento, e sa che solo così può scrivere, eppure ne prova rimorso...), un fiume di discussioni e di letture che a quell'esperienza s'intercacciavano⁵⁴.

Narracja

Różni oba utwory sposób narracji. Chociaż w obu przypadkach jest ona trzecioosobowa, całkowicie nieprzystające do siebie są perspektywy obserwatora opisującego wydarzenie. W *Ścieżce pajęczych gniazd* głos opowiadającego odpowiada spojrzeniu Pina, zdeprawowanego sieroctwem, wojną⁵⁵ i nędzą dziecka, które jednocześnie stara się

rifugiarsi nel mondo dei grandi, dei grandi che pure gli voltano la schiena, dei grandi che pure sono incomprensibili e distanti per lui come per gli altri ragazzi, ma che sono più facili da prendere in giro, con quella voglia delle donne e quella paura dei carabinieri, finché non si stancano e cominciano a scapaccionarlo⁵⁶,

⁵⁰ Por. D. Orecchio, *Il lungo viaggio del partigiano Kim*, „Nazione Indiana” 25 IV 2015, <https://www.nazioneindiana.com/2015/04/25/il-lungo-viaggio-del-partigiano-kim/> [dostęp: 8.12.2024].

⁵¹ D. Scarpa, *Calvino, Italo...*

⁵² „[...] noi che eravamo stati partigiani di montagna avremmo voluto avere il nostro, di romanzo, con il nostro diverso ritmo, il nostro diverso andirivieni...” [my, górscy partyzanci, chcielibyśmy mieć naszą powieść, w naszym rytmie, z naszym odmiennym włóczęgostwem...], I. Calvino, *Prefazione...*, s. 11.

⁵³ Pierwsza prawda o świecie, jaką poznaje z ust partyzanta Pin, sytuuje *Ścieżkę pajęczych gniazd* w kręgu wielkich narracji wojennych z *Iliadą* na czele: „Tu sei giovane, impara quello che ti dico: la guerra è tutta colpa delle donne...”, I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 78; „Jesteś młody, zapamiętaj, co ci powiem: wojny wybuchają wyłącznie z winy kobiet...”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd*, przeł. W. Minkiewicz, Warszawa 1998, s. 61.

⁵⁴ [Tłum głosów i twarzy (zniekształcałem twarze, rozdierałem ludzi, jak to zawsze czyni ten, kto pisze, dla kogo rzeczywistość staje się gliną, narzędziem, i wie, że jedynie tak może pisać, a przecież go to boli...), rzeka dysput i lektur, które spletały się z tamtym doświadczeniem], I. Calvino, *Prefazione...*, s. 15.

⁵⁵ Chłopiec nie zna innych realiów niż wojenne, jego pamięć nie sięga poza czas wojny.

⁵⁶ I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 33; „(szukać) schronienia w świecie dorosłych, którzy także odwracają się do niego plecami, dorosłych, którzy są niezrozumiali i dalecy dla niego, podobnie jak i dla innych chłopców, ale z których łatwiej jest jednak kpić, dzięki tej ich żądzy kobiet i tej ich obawie przed karabinierami, kpić, dopóki nie znudzą się i nie zaczną go poszturchiwać”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 11–12.

za pomocą drwin i wulgarnego słowa próbuje dorównać złu, jakiego doświadcza, infantylnie ufając jednak każdemu, kto okazuje mu odrobinę ciepła, jak Cugino (Kuzyn), lub szacunku, jak Lupo Rosso (Czerwony Wilk). Kreacja Pina jest na tle ówczesnej produkcji literackiej wyjątkowa: jak zauważa Giuseppe De Robertis, bohater to nie tylko „un satanaccio, un ragazzo vecchio” [diabeł wcielony, *puer senex*], ale wręcz reżyser tego, co dzieje się między ludźmi⁵⁷, bardziej znawca ludzkiej fizjologii niż psycholog, szokujący beznamiętnym stosunkiem do rzeczywistości, w której nic go nie zaskakuje, choć wiele zaciekawia. Uczynienie Pina centrum narracji służy maksymalnej redukcji subiektywności⁵⁸, na czym szczególnie zależało pisarzowi. Dzięki temu zabiegowi tekst Calvino ukazuje nie indywidualne przeżycia wojenne (po latach, gdy osłabły emocje związane z potrzebą „przekazywania świadectwa”, jego twórca zwierzał się z zażenowania, jakie towarzyszyło próbom opowiedzenia osobistych przeżyć z czasów partyzantki⁵⁹), lecz doświadczenie uniwersalne⁶⁰. W *Ścieżce pajęczych gniazd* fizyczność i ohyda wojny oraz uczestniczących w niej ludzi wydają się spotęgowane, gdyż ukazuje je narrator naiwny, mimo wszystko dziecko, od cywilizacji i polityki uciekające w arkadię natury – do idyllicznych miejsc, gdzie gnieźdzą się pająki. Pin – podobnie jak większość członków oddziału Dritto (Prostego) – nie ma świadomości politycznej, w wojnę (a pośrednio także w komunizm) zostaje wciągnięty z potrzeby akceptacji i identyfikacji z grupą. Uwikłany w nieprzerwany bieg dziejów Pin nie ma własnej historii, jego losy rozwijają się wraz z wypadkami⁶¹. Cesare Pavese, recenzując *Ścieżkę pajęczych gniazd* w 1947 roku, na łamach „L’Unità” zwracał uwagę na pokrewieństwo narracji Calvino z poetyką Ariosta (przeplatanie się wątku „rycerskiego”, wojennego, z romansowym, w konwencji baśniowej)⁶². Podkreślał jednak, że tradycja Ariosta przechodzi w tym przypadku przez filtr literatury przygodowej (Roberta Louisa Stevensona, Rudyarda Kiplinga, Charlesa Dickensa, Ippolito Nievo), której odbiorcą w XX wieku stała się młodzież, a bohaterem i, nierzadko, narratorem w XIX stuleciu był dorastający chłopiec lub młody mężczyzna⁶³. Stąd wynika pewna schematyczność postaci i baśniowość przedstawień przy jednoczesnej brutalności zdarzeń, świadczących o dokonującym się na oczach bohaterów upadku dotychczasowego świata⁶⁴.

⁵⁷ G. De Robertis, *Il punto su Calvino*, [w:] tegoż, *Altro Novecento*, Firenze 1962, s. 568.

⁵⁸ Por. G. Falaschi, *La Resistenza armata...*, s. 96.

⁵⁹ Pisał w przedmowie do 3. wydania *Ścieżki pajęczych gniazd* u Einaudiego: „non riuscivo mai a smorzare del tutto le vibrazioni sentimentali e moralistiche; veniva fuori sempre qualche stonatura; la mia storia personale mi pareva umile, meschina; ero pieno di complessi, d’inibizioni di fronte a tutto quel che più mi stava a cuore” [nigdy nie udawało mi się w pełni stłumić uczuciowych i moralnych drgnień; zawsze pojawiał się jakiś fałszywy ton; moja osobista historia wydawała mi się skromna i nędzna; byłem zakompleksiony, pełen zahamowań w stosunku do tego, na czym najbardziej mi zależało], I. Calvino, *Prefazione...*, s. 19.

⁶⁰ Por. G. Falaschi, *La Resistenza armata...*, s. 97.

⁶¹ Tamże, s. 111.

⁶² Zob. C. Pavese, *Postfazione*, [w:] I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, presentazione dell’autore con uno scritto di Cesare Pavese, Torino 2013, s. 150. Szkic Pavese’go (pt. *Il sentiero dei nidi di ragno*) na łamach gazety ukazał się 26 października 1946 roku.

⁶³ Tamże, s. 150–151.

⁶⁴ Tamże, s. 151.

W *Hubalczykach* ton narracji jest zupełnie inny (według określenia Wańkowicza, jest to „ton serca”, celowo emocjonalny i angażujący). Opowieść snuje światy wydarzeń, należący, a równocześnie nienależący do opisywanego świata; ktoś, kto z nazwiska zna żołnierzy kawalerii i rozumie ich dylematy po klęsce wrześniowej, a jednak nie jest ani ułanem Kleczyńskim („dziennikarzem w cywilu”), ani plutonowym Rodziewiczem, ani rotmistrzem Karpińskim, lecz angażującym odbiorcę głosem, który przynagla: „Idźmy za nimi, może choć poniektórego znajdziemy, może dowiemy się o losach choć poniektórych, którzy poszli za głosem ślepego instynktu”⁶⁵. Historię oddziału majora Hubala opowiada językiem, jaki dla odbiorcy polskiego od czasów Sienkiewicza jest synonimem języka epiki rycerskiej. Zapowiada więc spotkanie z bohaterstwem i ofiarą, które wpisane są w bieg dziejów jako ich nieunikniony element, rodzaj obciążającego (lub nobilitującego) dziedzictwa narodowego. Krytyczna wobec *Hubalczyków* Maria Janion ten sposób narracji rozpoznała jako rapsodyczny i uznała za uwodzący, narratora nazwała bardem i prorokiem na wzór romantyczny⁶⁶, co – niezależnie od ironii badaczki – można uznać za komplement wobec Wańkowicza. „Ślepy instynkt” z przytoczonego fragmentu *Hubalczyków* nie ma charakteru biologicznego jak popędy bohaterów powieści Calvino, choć jest – jak one – atawistyczny. Mieści się w sferze etyki i przywiązania do ojczyzny, nie zaś, jak u Calvino, w obszarze jednostkowych przywiązań ludzi, którzy „non ne vogliono sentir parlare di ideali” („nie chcą słuchać o ideałach”), dopiero muszą zostać do nich wychowani⁶⁷: wśród chłopstwa – do ziemi, zwierząt gospodarskich, kobiet; wśród robotników, bardziej rozpolitykowanych – do potrzeby wspólnej walki o lepsze jutro⁶⁸. Dorosłych, którzy otaczają Pina, cechuje podobna do niego niedojrzałość. To walka ma ich przeistoczyć, uświadomić, czym jest ojczyzna, a także włożyć w ich usta nowy język:

Hanno una patria fatta di parole, o tutt'al più di qualche libro. Ma combattendo troveranno che le parole non hanno più nessun significato, e scopriranno nuove cose nella lotta degli uomini e combatteranno così senza farsi domande, finché non cercheranno delle nuove parole e ritroveranno le antiche, ma cambiate, con significati insospettati⁶⁹.

Wspominając o potrzebie poszukiwania „nowych słów”, Calvino staje się wyrazicielem założeń artystycznych i ideowych, które zostaną później rozpoznane jako typowe dla neorealizmu, takich jak: styl programowo antyliteracki, język potoczny, nieschematyczny⁷⁰.

⁶⁵ Por. M. Wańkowicz, *Wrzesień żagwiący...*, s. 500.

⁶⁶ M. Janion, *Legenda i antylegenda wojny...*, s. 146–147.

⁶⁷ Por. I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 129; I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 120.

⁶⁸ Por. I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 134; I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 121.

⁶⁹ I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 130; „Mają ojczyznę opartą na słowach lub co najwyżej na jakiejś książce. Ale walcząc, zrozumieją, że słowa nie mają już żadnego znaczenia, i odkrywają w walce nowe rzeczy i dlatego będą walczyć, nie pytając o nic, dopóki nie poszukają sobie nowych słów i nie odnajdą starych, lecz zmienionych, o nieoczekiwanym znaczeniu”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 121.

⁷⁰ Por. A. Ponti, *Come leggere „Il sentiero dei nidi di ragno”...*, s. 15.

Nowego języka nie potrzebują bohaterowie Wańkowicza. Historia *Hubalczyków* nie jest historią budowania nowego porządku w świecie, lecz częścią stałej tradycji wojennej, mającej także swój literacki wymiar. Calvino natomiast wyraża się wyrazicielem przekonania, że wojna nie potrzebuje „pięknych słów”, a literatura – jak sugerował Pavese – nie ma dublować życia, lecz być go warta⁷¹. Wańkowiczowski narrator źródło instynktu partyzanckiego sytuuje w mentalności narodowej, ukształtowanej przez wydarzenia: „między sercami zawsze wiernych najżarliwszych Polski Polaków żagiew partyzantki pełga, świetli się, polatuje”⁷², stwierdza optymistycznie, przypadek Hubala włączając w dzieje „rebelii” jako naturalnej formy spełniania się historii. Co ciekawe, rebelia nie oznacza bałaganu. W *Hubalczykach* wojskowy dryl, profesjonalizm gestów i rytuałów⁷³ stają się narzędziem ułatwiającym przetrwanie (zwłaszcza psychiczne) klęski, elementem przywracającym ład niszczonego wojną świata: partyzanci pozostają regularnym wojskiem, którego przedwojenny mit i powrzesniowa legenda przemawiają do wyobraźni sprzymierzeńców i wrogów (Niemcy wierzą w wysoką liczebność oddziału), przyciągając kolejnych ochotników. W utworze Wańkowicza powtarzanie wyuczonych przed wojną gestów w celu przywrócenia właściwego porządku rzeczy obejmuje również dalece antropomorfizowany świat zwierząt. W ucieczce z rąk Niemców „nerwowa” klacz Lena powtarza wyćwiczone i sprawdzone w zawodach hippicznych ruchy:

Skoczyła. Zwalila obu Niemców o zgrab.
 ...płot... znowu płot... zamknięta brama... rów...
 Jak *parcours* w Łazienkach, i w Łodzi, i w Zakopanem⁷⁴.

W tym skondensowanym urywku (wszystko dzieje się tak szybko, że relacja składa się głównie z równoważników zdań) narrację przejmują główna uczestniczka zdarzenia: to Lena przeprowadza błyskawiczną, uspokajającą operację mentalną, dzięki której walka o powrót do prawowitych właścicieli odbywa się tak sprawnie, jak sportowa gonitwa w czasie pokoju. Następne zdania – o tym, że pędzi przez wioskę „łśniąca jak miedziana struna” – wypowiada już obserwator zewnętrzny⁷⁵. Dla ludzi i dla zwierząt przedwojenny porządek oznacza wolność. Żołnierzy ocala rutyna: koszarowa jest zbawienna dla ducha, wojenna (w sensie sprawności) – ratuje ciało.

W powieści Calvino wojskowy porządek jest marzeniem przywódców, którzy stale mają do czynienia z masą ludzką, wymagającą dopiero uformowania:

⁷¹ „La pagina non dev'essere un doppione della vita, sarebbe per lo meno inutile; deve valerla, questo sì” [stronica nie może być kopią życia, byłaby co najmniej bezużyteczna; jednakowoż musi być go warta], C. Pavese, *Postfazione...*, s. 152.

⁷² Por. M. Wańkowicz, *Wrzesień żagwiący...*, s. 500.

⁷³ „Wezwano ich do ogrodu na odprawę. Żołnierz to liniowy, regularny, o przedwojennym drylu, choć zharowany. Ustawiają się w tym ogrodzie w dwuszereg – jak tyle lat po podwórcach koszar [...]. To, co było przed chwilą luźną gromadą ludzi, którzy biegiem przybyli – porządkuje się, już nabrało kształtu geometrycznego, już coraz bardziej cichnie”. Tamże, s. 503.

⁷⁴ Tamże, s. 528.

⁷⁵ Tamże.

Possono sembrare anche dei soldati, una compagnia di soldati che si sia smarrita durante una guerra di tanti anni fa, e sia rimasta a vagare per le foreste, senza più trovare la via del ritorno, con le divise a brandelli, le scarpe a pezzi, i capelli e le barbe incolti, con le armi che ormai servono solo a uccidere gli animali selvatici. Sono stanchi e incrostati di una pasta di sudore e polvere. Pin s'aspettava che arrivassero cantando: invece sono zitti e seri, e si buttano sulla paglia in silenzio⁷⁶.

Wspólną cechą obu utworów (i jedną z cech dystynktywnych „literatury partyzanckiej”, mającej także własną leksykę i język⁷⁷) jest przedstawienie w nich charakterystycznych przywódców: Hubala, wobec którego pozostałe *dramatis personae* są pionkami w grze, którą on sam rozgrywa, oraz komendanta Ferriery i komisarza Kima; zgodnie z komunistyczną zasadą niekoncentrowania władzy w rękach jednostki, pierwszy – robotnik – odpowiada za strategię walki, drugi – student medycyny, traktujący oddział jako pole swoistego eksperymentu psychologicznego – zajmuje się (dość straszną) „pracą polityczną”, która polega na uświadamianiu ludziom, dlaczego walczą, a przede wszystkim na stopniowym doprowadzeniu do tego, by pragnęli „coś giuste” [rzeczy słusznych], czyli ustroju przypominającego ustrój sowieckiej Rosji⁷⁸.

Obok głównych bohaterów w obu utworach pojawiają się postaci poboczne. Przy Hubalu znajduje czytelnik, jak zwięźle streszcza Kurzyna,

zabijakę Alickiego lub szaleńczo odważnego, upartego Sępa. Także półdorosłą dziewczynę Tereskę, także mieszkańców zapadłych wsi leśnych odludzi Rzeczypospolitej, niepiśmiennych chłopów, szaraczkowych mieszczan, garnących się do wojska chłopskich wyrostków, piękne amazunki z dworu i panów w czarnych ubraniach z miasta, co przyjechali na Hubalową wigilię do spalskich lasów⁷⁹,

jednym słowem przedstawicieli całego narodu, których – przy wszystkich wadach, niedoskonałościach i junackiej brawurze – jednoczy bezinteresowny patriotyzm⁸⁰, a więc wspólna idea. Nie musi jej przekazywać żaden komisarz polityczny. W przeciwieństwie do bohaterów *Ścieżki pajęczych gniazd* (gdzie odrażający jest nie tylko zdrajca Pelle – Skóra, ale również postaci „pozytywne”, a faktycznie niejednoznaczne, jak sam Pin, wulgarny ekspert od spraw męsko-damskich, albo inni partyzanci, na przykład kucharz Mancino – Mańkut, ze względu na radykalizm poglądów nazywany trockistą, a biernie znoszący zdradę ze strony ponętnej dla całego oddziału żony, jak komendant Dritto – Prostý, leniwy i łatwo wpadający w gniew, jak upiorny w swej pozornej łagodności Cugino – Kuzyn, jak lodowa-

⁷⁶ I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 88; „Można ich równie dobrze wziąć za żołnierzy, za kompanię żołnierzy, która zabłądziła podczas jakiejś wojny sprzed wielu lat i błąka się wciąż jeszcze po lasach, nie znajdując drogi powrotu, w postrzępionych mundurach, podartych butach, z włosami i brodami w nieładzie, z bronią, która służy już tylko do zabijania dzikich zwierząt. Są zmęczeni i pokryci kurzem. Pin spodziewał się, że będą wracać, śpiewając, tymczasem są cisi i poważni, i w milczeniu rzucają się na słomę”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 73.

⁷⁷ Por. G. Falaschi, *La Resistenza armata...*, s. 13–16.

⁷⁸ Por. I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 134; I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 126.

⁷⁹ M. Kurzyna, *O Melchiorze Wańkowiczu...*, s. 159–160.

⁸⁰ Tamże, s. 157.

ty i zdystansowany Kim), bohaterowie Wańkowicza wywołują sympatię odbiorcy. Nie brak bowiem w ich charakterystykach pierwiastka humoru, rozładowującego epicki patos i podkreślającego ich ludzkie cechy.

Kobiety

W uderzająco odmienny sposób portretują obaj pisarze występujące u boku mężczyzn kobiety. Choć siostra Pina – prostytutka – jest postacią fikcyjną (acz charakterystyczną dla subkultury miasta), stworzoną po to, by panorama proletariatu, będącego drugoplanowym bohaterem utworu, była kompletna, warto zwrócić uwagę na to, jak bardzo jej portret odbiega od wyobrażenia Tereski (Marianny Cel) w *Hubalczykach*. W obu przypadkach bohaterka jest oglądana z perspektywy otaczających ją mężczyzn. W *Ścieżce pajęczych gniazd* siostra Pina występuje w roli kolaborantki i donosicielki, powszechnie znanej niewiasty złej sławy, brat widzi w niej przedmiot męskich pożądań, a także swoistą kartę przetargową w dyskusjach z dorosłymi. Ilekroć jest o niej mowa, tylekroć narracja ociera się o wulgarność⁸¹. Rina nie wzbudza u czytelnika ani współczucia, ani sympatii, wywołuje jedynie niesmak. Podobnie rzecz ma się z jedyną kobietą w oddziale partyzanckim, żoną Mancino (Mańkuta), Giglią, która prowokuje wszystkich mężczyzn i zdradza męża niemal na jego oczach. Wojenne kobiety to u Calvino istoty dogłębnie zdeprawowane, niezależnie od tego, po której stronie (Niemców czy Włochów) się opowiadają. U Wańkowicza prosta wieśniaczka Tereska, która wypłakała u Hubala przyjęcie do kompanii, staje się – choć żołnierze śmieją się z niej i żartują – „chłopską Joanną d’Arc oddziału”⁸², a dowódca wyznacza do opieki nad nią jednego z partyzantów, „żeby jej nie napastowali [...]. Ale nie ma potrzeby. Wiadomo, że Tereska — to Tereska”⁸³. Duch rycerski polskiego wojska dominuje nad możliwymi popędami, męstwo oznacza nie – jak w neorealistycznej powieści Calvino – podległość cielesnym instynktom, których nie da się opanować, lecz szacunek dla kobiety. W *Ścieżce pajęczych gniazd* należy się on jedynie nieżyjącym matkom walczących mężczyzn⁸⁴.

Wola i instynkt

O ile *Il sentiero dei nidi di ragno* Calvino stanowi inspirowaną autentycznymi zdarzeniami fikcję literacką, pisaną nie jako relacja, lecz powieść (dodajmy, z tezą, lub powieść polityczną⁸⁵, z bardzo wyraźnym przesłaniem idealizującym

⁸¹ Nawet w „uładzonych” wydaniach późniejszych utworu.

⁸² M. Wańkowicz, *Wrzesień zagwiny...*, s. 524.

⁸³ Tamże, s. 544.

⁸⁴ Por. I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 174; I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 171.

⁸⁵ Czyli taką, która – jak wskazuje Andrzej Waśko – „tworzy fabuły oparte na konflikcie politycznym, ukazuje modele takich konfliktów, pełna jest ogólnych myśli na temat fenomenu władzy i walki o władzę, przywództwa, państwa i jego ustroju, itp.”, zob. A. Waśko, *Literatura i polityczność*, Kraków 2020, s. 17–18.

komunizm⁸⁶), o tyle Wańkowiczowska historia *Hubalczyków* – oparta na relacjach świadków⁸⁷, przetworzonych przez świadomego *artis belli* reportażyście – to zbeletryzowany dokument, dzięki artyzmowi którego eksponowane są takie wartości, jak: heroizm, świadome i dobrowolne poświęcenie, patriotyzm uczestników wydarzeń, niepozabawionych wszak ludzkich przywar i wad. Te w narracji Wańkowicza schodzą na drugi plan – zgodnie nie tylko z zasadą *de mortui nihil nisi bene*, ale również ze względu na ich nieistotność w porównaniu z dokonaniem oddziału nie tyle w sferze militarnej, ile na płaszczyźnie moralnej, przede wszystkim zaś z racji świadomego nawiązania do dziewiętnastowiecznej tradycji literatury budującej⁸⁸, tworzonej z założeniem „pokrzepienia serc”, przy czym wzorzec Sienkiewiczowski (rozpoznawany zarówno przez miłośników, jak i przeciwników pisarstwa Wańkowicza⁸⁹) wykorzystany został w *Hubalczykach* nie tylko w sferze przesłania, ale również na poziomie konstrukcji tekstu, jego przynależności gatunkowej. Historia majora Dobrzańskiego została wystylizowana na gawędę szlachecką, snutą przez narratora przypominającego narratora Trylogii. Epiczność – i podniesienie opowiadanych wypadków do rangi epopei wojennej o homeryckim (i, dodajmy, także pikarejskim i ariostowskim) rodowodzie – wynika także z nawiązania do Sienkiewicza, ucieleśnienia paradygmatu „powieściopisarza jako sekretarza historii”, która w Polsce stale jest czymś, jak pisała niegdyś Maria Janion, „dramatycznie dotykającym i częstokroć boleśnie dotkliwym w doświadczeniu zarówno indywidualnym, jak zbiorowym”⁹⁰. W przypadku Wańkowicza relacja między rzeczywistością a literaturą wydaje się odwrotnością ich stosunku w powieści Calvino, gdzie realia stanowią jedynie pożywkę dla fikcji. W *Hubalczykach* literacki model staje się nośnikiem opowieści o rzeczywistych zdarzeniach i osobach, narzędziem ich utrwalenia w świadomości zbiorowej.

⁸⁶ Zawszony komisarz polityczny w oddziale Dritto (Prostego) pojmuje komunizm w kategoriach utopijnych – jako dodatkowy skutek walki partyzanckiej, której podstawowym celem jest przywrócenie normalnego życia we Włoszech: „Il comunismo è che non ci siano più delle case dove ti sbattano la porta in faccia, da esser costretti a entrarci nei pollai, la notte. Il comunismo è che se entri in una casa e mangiano della minestra, ti diano della minestra, anche se sei stagnino, e se mangiano del panettone, a Natale, ti diano del panettone. Ecco cos'è il comunismo”, I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 121; „Komunizm jest wtedy, kiedy nie ma już domów, w których zamykają ci drzwi przed nosem, a ty, żeby spędzić noc, musisz włączyć do kurników. Komunizm polega na tym, że kiedy wchodzisz do domu i akurat jedzą zupę, dają ci zupę, nawet jeśli jesteś blacharzem; a kiedy na Boże Narodzenie jedzą słodkie ciasto z rodzynkami, dają ci słodkie ciasto z rodzynkami. Oto czym jest komunizm”, I. Calvino, *Ścieżka pajączych gniazd...*, s. 110.

⁸⁷ M.in. Romana Rodziewicz, z którym pisarz przez wiele godzin rozmawiał w 1946 roku we Włoszech. Jak zaznacza Aleksandra Ziółkowska-Boehm, w archiwum Wańkowicza znajduje się „obszerny pakiet listów od hubalczyków, którzy, pomijając pewne szczegóły, uważają, że właśnie ta książka oddaje najwierniej klimat tamtych miesięcy”, a opinię tę potwierdził także w dokumentalnej pracy na temat oddziału Dobrzańskiego Marek Szymański, ps. Sęp, por. A. Ziółkowska-Boehm, *Reportaże wojenne Wańkowicza*, [w:] M. Wańkowicz, *Strzępy epopei...*, s. 643.

⁸⁸ Por. O. Płaszczewska, *O literaturze budującej*, [w:] *Dioskurowie. Przyjaźń – zgoda – braterstwo*, red. O. Płaszczewska, W. Ryczek, Kraków 2024, s. 279–282.

⁸⁹ Polemizujący z Wańkowiczem Ryszard Matuszewski zwracał uwagę na wynikające z konwencji Sienkiewiczowskiej uproszczenia w kreacji bohaterów, obdarzonych „wyłącznie takimi cechami, jak nieskomplikowany honor, fantazja, szaleńcza odwaga” i dziecięca naiwność, por. R. Matuszewski, *Wańkowiczowska „obrona Częstochowy”*, [w:] tegoż, *Doświadczenia i mity*, Warszawa 1964, s. 198.

⁹⁰ Por. M. Janion, *Legenda i antylegenda wojny...*, s. 143.

Warto także zwrócić uwagę na okoliczności, w jakich powstały oba utwory – wywodzące się z tej samej tradycji epickiej, sięgającej do dzieł Homera, Ariosta oraz, za pośrednictwem wątków włóczęgowskich, piśmiennictwa łotrzykowskiego. *Hubalczyków* Wańkowicz pisał we Włoszech, niedługo potem, jak konferencja jałtańska zniweczyła nadzieje Polaków na odzyskanie państwa w jego przedwojennych granicach i kształcie. Historia oddziału Hubala włączona została do zbioru tekstów mówiących o wrześniu 1939 roku, przyczynach wojkowej klęski i jej konsekwencjach dla Polski, a także o niegasnącej wśród Polaków woli walki. Skierowana została jednak do odbiorcy podobnie jak autor świadomego, że w 1947 roku – mimo pozorów – „jego państwo jest pod okupacją”⁹¹. W takim kontekście idealizacja postaci i uwznioślenie zdarzeń wpisują się w spektrum reakcji psychologicznych po przegranej, stanowią swoiste medium terapeutyczne nie tylko dla nadawcy, ale i dla zbiorowości odbiorców (zgodnie z poetyką *exemplum*, ofiara i cierpienie nie pozostają bez nagrody, klęska nie jest końcem, lecz etapem przejściowym). Powieść Calvino zawiera całkowicie nieheroiczną wizję ruchu oporu, demaskuje małość i nikczemność jego uczestników, mętne motywacje przywódców (jak chęć prywatnej zemsty w przypadku „dobrotliwego” Cugina⁹²) i zwierzęcą naturę człowieka⁹³. Zrodziła się w innych warunkach: co prawda Włochy wychodziły z II wojny światowej jako państwo pokonane i rozdarte wewnętrznymi sporami, jednak stronnictwo polityczne, z którym Calvino utożsamiał się, zyskało w nich zwycięstwo i (stosunkowo niewielką przewagą głosów) doprowadziło nawet do zmiany ustroju: zgodnie z wynikiem referendum z 2 czerwca 1946 roku Italia stała się republiką⁹⁴ (a króla wraz z rodziną skazano na banicję). Wielu zmianę systemu postrzegało jako upadek państwa⁹⁵. Calvino pracę nad książką ukończył w grudniu

⁹¹ M. Wańkowicz, *Wrzesień żagwiący...*, s. 200.

⁹² „I compagni sanno che questa è la storia del Cugino, che sua moglie lo tradiva con tutti quando lui era via e ne son nati dei figli che non si sa di chi siano”, I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 122 i nn.; „Towarzysze dobrze wiedzą, że taka jest właśnie historia Kuzyna, którego żona podczas jego nieobecności zdradzała ze wszystkimi i rodziła dzieci, nie wiedząc nawet, z kim je ma”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 111 i nn.

⁹³ Pin odczuwa potrzebę zabijania jako pierwotny instynkt: „È una voglia remota in lui come la voglia di amore, un sapore sgradevole e eccitante come il fumo e il vino, una voglia che non si capisce bene perché tutti gli uomini l'abbiano, e che deve racchiudere, a soddisfarla, piaceri segreti e misteriosi”, I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 95; „Jest to żądza tak stara, jak tkwiące w nim pragnienie miłości, ma smak nieprzyjemny i podniecający jak dym i wino; żądza, która z niezrozumiałych powodów ogarnia wszystkich mężczyzn i której zaspokojenie musi nieść z sobą zagadkowe i tajemnicze rozkosze”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 80.

⁹⁴ Por. A. Ponti, *Come leggere...*, s. 9.

⁹⁵ W literaturze wysokiej przykładem takiego stanowiska jest *Lampart* (*Gattopardo*) Giuseppe Tomasiego di Lampedusy (1958), w piśmiennictwie popularnym – cykl ukazujących się na łamach wydawanego od 1945 roku tygodnika „Candido” i innych pism opowiadań satyrycznych Giovannina Guareschiego (redaktora naczelnego „Candido” do 1957 roku) o konflikcie prowincjonalnego proboszcza, don Camillo, z burmistrzem-komunistą, Peppone. W 1948 roku pierwszą serię opowiadań wydano w postaci książkowej jako *Mondo piccolo. Don Camillo*. Znalazła się tu historia żebraka, który zamówił Mszę za duszę króla Wiktora Emanuela III, co wywołało brutalny atak komunistów. Kolejne tomy opublikowano w 1953 roku (*Mondo piccolo. Don Camillo e il suo gregge*), w 1963 roku (*Mondo piccolo. Il compagno Don Camillo*) i w 1969 roku (*Mondo piccolo. Don Camillo e i giovani d'oggi*). Następne, pośmiertne edycje zawierały wybory z tych wydań, niekiedy uzupełniane inedita-

1946 roku, a więc pisał ją z perspektywy zwycięskiej, co tego „urodzonego buntownika” i ironistę w naturalny sposób skłaniało do przedstawienia negatywnych aspektów idealizowanego programowo ruchu oporu, przez pryzmat pomijanych w ówczesnej literaturze doświadczeń zimna, głodu, awitaminozy, brudu, brutalnych inicjacji w sprawy życia i śmierci, młodzieńczych rozczarowań co do człowieka jako istoty⁹⁶.

Z perspektywy doświadczenia ludzkiego *Ścieżka pajęczych gniazd* Italo Calvino i *Hubalczyki* Melchiora Wańkowicza wydają się utworami podobnymi, zawierającymi zbliżone wnioski na temat zachowania człowieka w sytuacjach granicznych (mówią o walce, strachu, namiętnościach, wrodzonej, a uruchamianej przez wojnę drapieżności ludzkiej⁹⁷, zdradzie, tchórzostwie i odwadze, bohaterstwie i fanfaronadzie), jednak ich ostateczna wymowa moralna wydaje się zupełnie inna. Na płaszczyźnie ogólnej przedmiotem refleksji Wańkowicza jest metafizyka wojny sprawiedliwej⁹⁸, sens psychologiczny, jaki ma ona dla jednostek i zbiorowości. W *Hubalczykach* pisarz ukazuje wartość walki partyzanckiej, nielogicznego i daremnego heroizmu, tłumaczącego się pojęciami *amor patrio* i honoru, a zakorzenionego w wielowiekowej tradycji polskiej. Calvino natomiast dokonuje swoistej analizy behawioralnej partyzantów (niekiedy pełnej liryzmu, jak w obrazie snów⁹⁹ lub wizji kobiet, jak świetliki pięknych z daleka, a ohydnych z bliska¹⁰⁰), wychodząc z założenia, że motywacje wewnętrzne nie są istotne, bo można je – jak pragnie komisarz Kim – odpowiednio manipulując, modyfikować. W swojej powieści o dojrzewaniu, samotności i poszukiwaniu sensu życia ukazuje atawistyczne podłoże wszelkich działań ludzkich, pojedyncze motywacje traktując jako osob-

mi. Pierwsze polskie przekłady – pióra Jana Bielatowicza – ukazały się w Londynie, w 1953 i 1954 roku. Na temat recepcji twórczości Guareschiego w Polsce por. O. Płaszczewska, *Włoskie divertimenti. Szkice komparatystyczne*, Kraków 2017, s. 114–116.

⁹⁶ Por. I. Calvino, [w:] *Album Calvino*, a cura di L. Baranelli, E. Ferrero, Milano 2003, s. 60–63.

⁹⁷ Charakterystyczny jest u Wańkowicza obraz niedźwiedzia, który raz zakosztowawszy mięsa, staje się jego miłośnikiem i poszukiwaczem. Maciej Urbanowski, pisząc o „doświadczeniu wojny” w twórczości Wańkowicza, zwraca uwagę na obecne w jego refleksjach animalizacje, które „służą plastyce opisów, służą podkreśleniu grozy lub ośmieszają, generalnie jednak wpisują wojnę w świat przyrody, zwykle dzikiej, nieujarzmionej, groźnej” (por. M. Urbanowski, *Melchior Wańkowicz i doświadczenie wojny...*). Przyrównanie „pasji walki” Hubalczyków do instynktów niedźwiedzia, rozbudzonych doświadczeniem zabijania, należy do tego rodzaju metafor, które sprawiają, że wojenne realia nie zostają w utworze przemilczane, lecz opowiadane są inaczej – tak, by heroicznej konwencji nie zniszczył nadmierny naturalizm.

⁹⁸ Por. M. Urbanowski, *Melchior Wańkowicz i doświadczenie wojny...*

⁹⁹ „I sogni dei partigiani sono rari e corti, sogni nati dalle notti di fame, legati alla storia del cibo sempre poco e da dividere in tanti: sogni di pezzi di pane morsicati e poi chiusi in un cassetto. I cani randagi devono fare sogni simili, d'ossa rosicchiate e nascoste sottoterra”, I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, s. 102; „Sny partyzantów są krótkie i nie zdarzają się często, są to sny zrodzone z głodu, związane ze sprawą jedzenia, którego jest zawsze mało i które trzeba dzielić między tylu ludzi; sny o kawałkach chleba, które człowiek zaczyna jeść, ale później zamyka je ktoś w szufladzie. Bezdomne psy muszą śnić podobnie o obgryzanych kościach zagrzebanych pod ziemią”, I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 89.

¹⁰⁰ Por. I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno...*, s. 174; I. Calvino, *Ścieżka pajęczych gniazd...*, s. 171.

nicze reakcje na zagrożenie, rzadko sublimowane lub podlegające kontroli rozumu i woli.

Bibliografia podmiotowa

- Calvino Italo (2020), *Il sentiero dei nidi di ragno con il racconto inedito Flirt prima di battersi*, a cura di M. Barengi, Milano: Mondadori.
- Calvino Italo (1998), *Ścieżka pajęczych gniazd*, przeł. W. Minkiewicz, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Wańkowicz Melchior (2009), *Strzępy epopei. Szpital w Cichiniczach. Wrzesień żagwiący. Po klęsce*, wstęp T.P. Rutkowski, posłowie A. Ziółkowska-Boehm, Warszawa: Prószyński Media.

Bibliografia przedmiotowa

- Album Calvino* (2003), a cura di L. Baranelli, E. Ferrero, Milano: Mondadori.
- Balzano Marco (2019), *Resistenza, Le parole sono importanti. Dove nascono e cosa raccontano*, Torino: Einaudi.
- Barengi Mario, Falcetto Bruno (2001), *Note e notizie sui testi. Il sentiero dei nidi di ragno*, [w:] I. Calvino, *Romanzi e racconti*, vol. 1, a cura di C. Milanini, prefazione di J. Starobinski, Milano: Mondadori, s. 1243–1260.
- Canavero Alfredo (2007), *I cattolici e la Resistenza*, [w:] *Ribelli per amore. I cattolici e la Resistenza*, a cura di E. Preziosi, Soveria Mannelli: Rubettino Editore, s. 41–45.
- Chwalba Andrzej (2024), *Polska krwawi, Polska walczy. Jak żyło się pod okupacją 1939–1945*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- De Robertis Giuseppe (1962), *Il punto su Calvino*, [w:] tegoż, *Altro Novecento*, Firenze: Le Monnier, s. 567–577.
- Falaschi Giovanni (1976), *La Resistenza armata nella narrativa italiana*, Torino: Einaudi.
- Gallo Patrick (2003), *For Love and Country. The Italian Resistance*, Lanham-New York-Oxford: University Press of America.
- Gierowska-Kałuż Joanna (2025), *Między ideą a karierą. Melchior Wańkowicz w latach 1918–1920*, [w:] *Wańkowicz. Nie tylko reporter*, red. O. Płaszczewska, M. Urbanowski, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [w druku].
- Gierowski Józef Andrzej (1999), *Historia Włoch*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Janion Maria (2007), *Legenda i antylegenda wojny*, [w:] tejże, *Płacz generała. Eseje o wojnie*, Warszawa: „Sic!”, s. 140–169.
- Korboński Stefan (1975), *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po Podziemiu z lat 1939–1945*, Paryż: Instytut Literacki.
- Kurzyna Mieczysław (1975), *O Melchiorze Wańkowiczu – nie wszystko*, Warszawa: „Pax”.

- Markiewicz Zygmunt (1965), *Literatura dokumentarna*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 2, red. T. Terlecki, Londyn: B. Świdorski, s. 11–33.
- Matuszewski Ryszard (1964), *Wańkowiczowska „obrona Częstochowy”*, [w:] tegoż, *Doświadczenia i mity*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 179–203.
- Mondello Elisabetta (2006), *Sentiero dei nidi di ragno (Il)*, [w:] *Letteratura italiana. Dizionario delle Opere*, vol. 2: M–Z, red. G. Inglese, A. Asor Rosa, A.M. Farcito, G. Girardello, Torino: Einaudi, s. 498–499.
- Niewdana Agnieszka (2020), *Jan Józef Szczepański. Listy od czytelników*, „Art Papier”, nr 406, <https://artpapier.com/index.php?page=artykul&wydanie=405&artykul=8168> [dostęp: 22.02.2025].
- Orecchio Davide (2015), *Il lungo viaggio del partigiano Kim*, „Nazione Indiana” 25 IV 2015, <https://www.nazioneindiana.com/2015/04/25/il-lungo-viaggio-del-partigiano-kim/> [dostęp: 8.12.2024].
- Origo Iris (2001), *Biography. True and False*, [w:] tejże, *Need to Testify. Portraits of Lauro de Bosis, Ruth Draper, Gaetano Salvemini, Ignazio Silone and an Essay on Biography*, foreword by T. Morgan, New York: Helen Marx Books, s. 11–45.
- Pavese Cesare (2013), *Postfazione*, [w:] I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, prezentazione dell'autore con uno scritto di C. Pavese, Torino: Daniela Piazza Editore, s. 149–152 (zob. też: Pavese Cesare, Calvino, „L'Unità” 26 ottobre 1947, s. 3).
- Pavone Claudio (2011), *Una guerra civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Torino: Kindle Edition.
- Płaszczewska Olga (2024), *O literaturze budującej*, [w:] *Dioskurowie. Przyjaźń – zgoda – braterstwo*, red. O. Płaszczewska, W. Ryzek, Kraków: Wydawnictwo Avalon, s. 279–305.
- Płaszczewska Olga (2017), *Włoskie divertimento. Szkice komparatystyczne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ponti Annalisa (1991), *Come leggere „Il sentiero dei nidi di ragno” di Italo Calvino*, Milano: Mursia.
- Pugliese Stanislao G. (2014), *Introduction*, [w:] C. Pavone, *A Civil War. A History of Italian Resistance*, London-New York: Verso, s. IX–XXIV.
- Roszkowski Wojciech (2017), *Historia Polski 1914–2015*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sambor Michał [właśc. M. Chmielowiec] (1964), *Uwagi o prozie beletrystycznej*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 1, red. T. Terlecki, Londyn: B. Świdorski, s. 175–185.
- Scarpa Domenico (2013), *Calvino, Italo*, [w:] *Dizionario biografico degli Italiani*, [https://www.treccani.it/enciclopedia/italo-calvino_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/italo-calvino_(Dizionario-Biografico)/) [dostęp: 7.12.2024].
- Urbanowski Maciej (2024), *Melchior Wańkowicz i doświadczenie wojny*, „Ruch Literacki”, nr 5, s. 671–689.
- Wyka Kazimierz (2003), *Pogranicze powieści*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

***Literature and Partisan Warfare.
About Melchior Wańkowicz's "Hubalczycy"
and Italo Calvino's "The Path to the Nest of Spiders"***

Summary

The author examines two books released in 1947: Melchior Wańkowicz's "Hubalczycy" and Italo Calvino's "The Path to the Nest of Spiders". The analysis considers both literary and historical contexts, as well as the authors' biographies and the circumstances under which the works were created. Both texts responded to current reading needs and were interpreted as direct testimonies of war experiences. Although rooted in the same epic tradition, they represent different literary genres and vary in narrative structure, character portrayal, and moral conclusions.

Keywords

Melchior Wańkowicz, Italo Calvino, World War II, resistance movement, partisan fight

***Literatur und Partisanenkampf.
Über „Hubalczycy” von Melchior Wańkowicz
und „Der Weg der Spinnennester” von Italo Calvino***

Zusammenfassung

Die Autorin vergleicht zwei 1947 veröffentlichte Werke: „Hubalczycy” von Melchior Wańkowicz und „Der Weg des Spinnennestes” von Italo Calvino. Sie bespricht sie in literarischen und historischen Kontexten und berücksichtigt zudem die Biographien der Autoren und die Entstehungsumstände der Werke. Beide Texte stellten eine Antwort auf die aktuellen Leserbedürfnisse dar und wurden als unmittelbare Zeugnisse von Kriegserfahrungen interpretiert. Obwohl sie aus derselben epischen Tradition hervorgehen, vertreten sie unterschiedliche literarische Gattungen; sie unterscheiden sich auch in der Art der Narration, der Darstellung der Helden sowie in der endgültigen moralischen Aussage.

Schlüsselwörter

Melchior Wańkowicz, Italo Calvino, Zweiter Weltkrieg, Widerstandsbewegung, Partisanenkampf